

РІД ІМЕННИКІВ

Лариса ДЕРЕВ'ЯНКО, учитель Київської гімназії № 191 ім. Павла Тичини,
Віталія ЧУКІНА, учитель Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка, заслужений учитель України

Запропонуйте вашим учням

Пропоновані матеріали мають на меті допомогти старшокласнику подолати ті труднощі, які виникають під час морфологічного розбору іменника (визначення граматичної категорії роду), виконання тестів різного формату з розділу «Морфологія. Іменник. Рід іменника», підготовки до ЗНО та, звісно ж, будуть корисними для підвищення культури спілкування (забезпечення умов для вироблення мовної компетенції учнів). У коментарях щодо визначення роду іменника звертається увага не лише на традиційні способи визначення роду іменників, а й на ті питання, через незнання яких в учнів найчастіше трапляються помилки, зокрема:

1) особливості визначення роду іменників, які мають подвійний (спільний) рід, та іменників на позначення звань, посад, професій;

2) належність до певного роду іменників з нульовим закінченням (нульовою флексією);

3) співвіднесеність категорії роду іменників у російській та українській мовах;

4) розподіл за родовими ознаками невідмінюваних іменників іноземного походження;

5) закономірності віднесення до певного роду складних слів та аббревіатур;

6) стилістичне використання граматичної категорії роду іменників.

Після теоретичної частини запропоновано практичні завдання, тести, а також відповіді на них.

Рід — це граматична категорія, і властива вона лише змінним частинам мови. Для іменника це самостійна несловозмінна категорія, форми граматичних значень якої належать не одному слову, а різним (радість — ж. р., сонце — с. р., ліс — ч. р.). Кожен іменник української мови (крім множинних) є словом певного роду: чоловічого (ч. р.), жіночого (ж. р.) та середнього (с. р.). Ця категорія в нього синтаксично незалежна. В інших частинах мови (прикметниках, порядкових числівниках, прикметникових займенниках, дієсловах — родових формах та дієприкметниках) вона є залежною від іменника і визначається його родом: далека дорога, мій рід, четверта година, зчорніле обличчя, дитина розсміялась.

Родові форми іменників розрізняються за двома ознаками — власне граматичною і значеннєво-граматичною.

• Перша ознака поширюється на всі назви неістот і полягає в тому, що рід іменників не впливає з яких-небудь реальних особливостей конкретних предметів і абстрактних понять. Так, іменники тієї самої лексико-семантичної групи можуть належати до різних родів (назви частин людського організму: ніс, лікоть — ч. р., рука, щока — ж. р., зап'ястя, око — с. р.; назви меблів: стіл, диван — ч. р., шафа, полиця — ж. р., крісло, ліжко — с. р.).

• Відповідно до другої ознаки, яка властива іменникам назвам істот, родові форми здебільшого відбивають природне, реальне розмежування істот чоловічої і жіночої статі (чоловічий і жіночий рід), з одного боку, і малят, недорослих істот (середній рід) — з другого. Щоправда, для багатьох назв істот-неосіб (назв тварин) чоловічого і жіночого роду вказівки на стать немає: білка, пума, пантера, метелик, жук, жираф, жирафа, ящірка, пічкур, лама, антилопа, пінгвін тощо.

Категорія роду іменника визначається по-різному:

1) традиційно додаємо займенники: він (мій) зошит, вона (моя) подруга, воно (моє) кошеня;

2) поєднавши іменник з прикметником (дієприкметником, прикметниковим займенником, порядковим числівником, дієприкметником), утворюємо словосполучення:

старанний трудяга;

весела базіка;

неслухняне хлопчисько;

3) розглядаємо лексичне значення (зміст) іменника:

батько, дід, брат, Іван (ч. р.);

мати, баба, сестра, Оксана (ж. р.);

дитя, курча, сонце, озеро (с. р.);

4) розрізняємо стать і маля для деяких тварин і птахів:

півень — курка — курча;

баран — вівця — ягня;

качур — качка — каченя;

5) звертаємося до «родових» суфіксів:

робіт-ник, робітн-иц-я; учи-тель, учитель-к-а;

поет-ес-а;

6) виділяємо закінчення у Н.в. однини іменників:

Київ (ч. р.), день (ч. р.), хата (ж. р.), село (с. р.), листя (с. р.), піч (ж. р.).

Увага!

У зв'язку з тим, що категорія роду іменника самостійна, рід визначаємо навіть в іменниках, які стоять у множині, ставлячи їх в однині:

столи — стіл (ч. р.),

дороги — дорога (ж. р.),

поля — поле (с. р.).

Не треба плутати іменники спільного (подвійного) роду з іменниками назвами професій, посад, звань, якими сьогодні називають осіб жіночої статі: суддя, директор, ректор, кандидат наук. Це іменники чоловічого роду.

1. ІМЕННИКИ НАЗВИ ОСІБ ЧОЛОВІЧОЇ І ЖІНОЧОЇ СТАТІ

У межах лексико-граматичного розряду іменників — назв істот та неістот функціонує різнопланова з семантичного погляду група іменників — назв

осіб чоловічої і жіночої статі. Ці іменники (у творенні яких першорядна роль належить словотвірним засобам) поділяють на такі підгрупи за значенням:

1) назви за якісними і процесуальними ознаками: *мрійник, ледар, переможець, бунтар, плаксі, бранець, пустун, симулянт, активіст, бородань, черевань, бородач, силач, красень, холерик, флегматик, грамотий*;

2) назви за професією, видом діяльності: *учитель, інженер, журналіст, архітектор, фізик, фейлетоніст, колекціонер, хорист, секретар, школяр, студент, сіяч, визволитель, гончар, візник, коваль, виконавець, борець, плановик, лісник, городник, робітник, садівник, стрілок, оратай*;

3) назви за соціальним станом, належністю до суспільно-політичних або релігійних течій, угруповань тощо: *злидар, середняк, громадянин, християнин, протестант, буддист, баптист, бютівець, комуніст, регіонал, республіканець, яacobінець, бонапартист*;

4) назви за національністю, місцем народження або проживання: *українець, грузин, росіянин, данець, киянин, європєць, степовик, подольак, поліщук, одесит, волинянин, француз*.

Особливістю наведених іменників на позначення осіб чоловічої статі є те, що вони виступають базою для творення співвідносних за значенням назв осіб жіночої статі. Назви осіб жіночої статі утворюються, як правило, за допомогою різних суфіксів, зокрема:

-к-а (активіст — активістка, бібліотекар — бібліотекарка, студент — студентка, степовик — степовичка, селянин — селянка, директор — директорка);

-иц-я (робітник — робітниця, щасливець — щасливиця, льотчик — льотчиця);

-их-а (коваль — ковалиха, чабан — чабаниха, голова — головиха — переважно назви дружин);

-ин-я (герой — героїня, раб — рабиня, майстер — майстриня);

-ух-а (-юх-а) (балакун — балакуха, веселун — веселуха, товстун — товстуха);

-ш-а (секретар — секретарша, директор — директорша);

-ис-а (директор — директриса, актор — актриса);

-ес-а (принц — принцеса, стюард — стюардеса, поет — поетеса);

-ад-я (*nip* — *попада*).

Серед цих суфіксів є **продуктивні** (найпродуктивніші **-к-а**, **-иц-я**), є й **уніфікс** (**-ад-я** є лише в одному слові *nip* — *попада*).

Це співвідношення не має регулярного, обов'язкового характеру, тому що значна частина іменників у формі чоловічого роду використовується для позначення осіб як чоловічої, так і жіночої статі, наприклад, численні назви за професією, видом діяльності, належністю, статусом (*логoped, астроном, інженер, педагог, механік, фотограф, академік, лейтенант* тощо). Причина цього явища полягає в тому, що в таких іменниках чоловічого роду, як зазначав ще В.Виноградов, яскравіше виражена ідея особи, ніж ідея статі. Отже, відповідні іменники виступають насамперед як узагальнені особові назви.

2. ІМЕННИКИ СПІЛЬНОГО (ПОДВІЙНОГО) РОДУ

До цієї особливої групи належить порівняно небагато іменників з узагальненим значенням назви особи за її внутрішніми або зовнішніми ознаками

(властивими їй діями або рисами, які виявляються в поведінці).

Іменники **спільного (подвійного) роду**:

- іменники I відміни, чоловічого й жіночого родів;
- іменники II відміни, чоловічого й середнього родів;
- іменники II відміни, жіночого й середнього родів.

Рід визначаємо за допомогою пояснювальних слів у словосполученні (тобто в контекстуальному оточенні):

убогий сирота (ч. р.) — *убога сирота* (ж. р.);

веселий базікало (ч. р.) — *веселе базікало* (с. р.);

непосидючий зірвиголова (ч. р.) — *непосидюча зірвиголова* (ж. р.);

злая свекрушище (ж. р.) — *злеє свекрушище* (с. р.).

👉 **Запам'ятайте деякі з них!**

I відміна

базіка	задирака	ненажсера	рева
бідолаха	зайка	непосида	роззява
білоручка	зайда	нерівня	рюмса
бродяга	замазура	нероба	сердега
вереда	зірвиголова	нечепура	сирота
верещака	знайда	нечупара	скнара
вискочка	каліка	нюня	скуп'яга
відчаюга	кривляка	одчаяка	сплюха
гаркуша	ледацюга	писака	стиляга
горопах	листоноша	плакса	тамада
гуляка	лівша	посіпака	трудяга
дойда	молодчага	приблуда	хитрюга
дока	молодчина	причеп	чистьоха
єхид	невдаха	пройда	читака
жаднюга	невидимка	пронира	шельма
забіяка	недоріка	проноза	шибайголова
заблуда	недоторка	просторіка	шульга (лівша)
заводяка	нездара	пустомеля	ябеда

II відміна

агакало	забудько	потякало	страшко
базікало	ладо	слинько	торохкало
громило	ледащо	сонько	хлопчисько
доробало	незнайко	страшило	чванько

👉 **Увага!**

- Іменники: *хтокало, вовчисько, хлопчище, дідище, морозище* — тільки чоловічого роду; *одоробало, зайчисько, ручище, ножище, головище* — середнього роду; *ладо, забудько* — вживаються в усіх трьох родах (дані СУМ).

- Іменники *суддя, староста, воєвода* належать до чоловічого роду, це пов'язано з семантичною мотивацією слів: посади судді, старости, воєводи в минулому займали тільки особи чоловічої статі.

3. РІД ІМЕННИКІВ З НУЛЬОВИМ ЗАКІНЧЕННЯМ

Труднощі у визначенні роду стосуються передусім іменників, які мають нульове закінчення. Вони можуть належати як до чоловічого, так і до жіночого роду.

Чоловічий рід

аерозоль
біль
бридж (гра)
бутель

Жіночий рід

бандероль
бешамель (приправа,
соус)
бязь (тканина)

висип	ваніль
дріб (десятковий, барабанний)	вісь
дриль (інструмент)	верф
каломель (заст.)	вуаль
хлориста ртуть)	в'язь
картель (різновид монополії)	гастроль
кір	гуаш
кибель (відро)	жирандоль (свічник)
корч	жовч
кулі (чорнороб, вантажник)	заполоч (нитки для вишивання)
накип	емаль
нежить	канитель
перепис	каніфоль (смола, добута з хвойних дерев)
поступ	Керч (місто)
пропис	консоль (виступ у стіні, конструкції)
полин	мігрень
продаж	мірабель (сорт слив)
Псалтир	нехворощ (різновид полину)
розсип	Об (ріка)
рояль	напороть
Сибір	путь
стен	ретуш
ступінь (матема- тичний термін)	розкіш
ступінь (міра вияву чогось)	скрижаль
туш (у більярді ненавмисне торкання)	суміш
тюль	туш (рідка або суха фарба)
фенхель (рослина)	філігрань (мереживний металевий візерунок)
цитраль (рідина)	фланель (різновид тканини)
шампунь	шагрень (шкіра)
щабель	

(Шеститомний «Українсько-російський словник» містить понад 1000 іменників, які закінчуються на м'який знак.)

Увага!

Деякі іменники вживаються у двох родах, а саме:

абрикос і абрикоса	лангуст і лангуста
африкат і африката	манжет і манжета
банкнот і банкнота	мікроб і мікроба
барліг і барлога	мозоль і мозоля
верховод і верховода	мотузок і мотузка
вольєр і вольєра	оазис і оаза
ворс і ворса	парасоль і парасоля
довіра і довір'я	пелюсток і пелюстка
жираф і жирафа	плацкарт і плацкарта
желатин і желатина	реприз і реприза
зал і зала	спазм і спазма
змій і змія	сусід і сусіда
кахель і кахля	титла і титло
клавій і клавіша	хлющ і хлюща
ковил і ковила	цебер і цебро

Іменники *дрож*, *купіль*, *фальш*, *проділ*, *харч*, хоча і мають одну форму, але належать до двох родів (ч., ж. р.). Отже, можна сказати:

сильний *дрож* і *сильна* *дрож* (дріж);
теплий *купіль* і *тепла* *купіль*;
справжнісінький *фальш* і *справжнісінька* *фальш*;
рівний *проділ* і *рівна* *проділь*;
смачний *харч* і *смачна* *харч*.

Зверніть також увагу на іменники *криза*, *недуга*, *президія*, *теза*, *філія*, що належать до **жіночого роду**, та іменники *посуд*, *собака*, *ярмарок*, що належать до **чоловічого роду**.

Іменники *шинель* і *шинеля* — жіночого роду.

Можлива варіантність форм **чоловічого** та **середнього** родів:

безлад — *безладдя*;

свердел — *свердло*,

а також **жіночого** і **середнього** родів:

покуть — *покуття*.

Труднощі, які виникають при визначенні роду (іноді навіть незнання лексичного значення слова), провокують виникнення помилок при відмінюванні іменників.

Наприклад:

неправильно	правильно
Керч — Керча — Керчем	Керчі — Керчю
заполоч — заполоча — заполочем	заполочі — заполоччю
тюль — тюлі — тюллю	тюлю — тюлем
шампунь — шампуні — шампунню	шампуню — шампунем

Запам'ятайте!

Високий *бескид* (*бескет*, *бескед*) (хребет)
(*бескиду*, *бескидом*)

вигідний *продаж* (продажу, продажем)
задавлений *нежить* (нежитю, нежитем)
якісний *шампунь* (шампуню, шампунем)

корисний *овоч* (овочу, овочем)
зелений *в'яз* (дерево) (в'яза, в'язом)

той *бич* (бича, бичем)

білий *тюль* (тюлю, тюлем)

гіркий *жаль* (жалю, жалем)

чорна *вуаль* (вуалі, вуаллю)

кольорова *гуаш* (гуаші, гуашню)

влучний *туш* (музичне вітання) (тушу, тушем)

пахуча *нехворощ* (нехворощі, нехворощю)

тонка *заполоч* (заполочі, заполоччю)

сучасна *Керч* (Керчі, Керчю)

розлита *жовч* (жовчі, жовчю)

Окремі родові варіанти іменників виявляють частковий збіг змісту. Такі семантичні розбіжності можуть супроводжуватись і функціональними.

Наприклад:

Іменник *овоч* (ч. р.) — це плід городніх (польових) рослин, рідше плід садових (лісових) дерев та кушів; збірне значення — *овоч* (м'які плоди будь-яких рослин), іменник має і чоловічий, і жіночий рід.

Увага!

Іменники чоловічого роду з нульовою флексією та іменники жіночого роду із закінченням **-а** мають різне значення (це **пароніми!**) і до родових варіантів не належать:

адрес — письмове вітання з нагоди визначної події

адреса — місце проживання чи перебування

вольт — одиниця виміру напруги електричного струму

вольта — тканина

гарнітур — комплект, набір предметів (меблів, білизни тощо), що служать для певного призначення

гарнітура — комплект шрифтів, однакових за малюнком, але різних за кеглем (розміром і накресленням)

девіз — вислів, формулювання

девиза — вексель, чек

жовтобрюх — змія

жовтобрюха — пташка

задум — план дій, намір; основна ідея твору

задума — стан того, хто заглибився в думки, роздуми

кар'єр — місце відкритого добування копалин; пришвидшений біг коня

кар'єра — просування в якійсь діяльності

меліс — сорт цукру-піску

меліса — рослина

округ — територіальна одиниця

округа — навколишня місцевість

пар — поле сівозміни

пара — речовина в газоподібному стані

4. ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ РОДУ ІМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ

Граматична категорія роду іменників у російській та українській мовах в основному не збігається. Для цього треба запам'ятати загальнозживані лексеми (слова) або ж звернутися до словника.

Наприклад:

українська мова	російська мова
<i>широкий степ</i>	<i>широкая степь</i>
<i>суворий Сибір</i>	<i>суровая Сибирь</i>
<i>гіркий полин</i>	<i>горькая полынь</i>
<i>десятковий дріб</i>	<i>десятичная дробь</i>
<i>барабанний дріб</i>	<i>барабанная дробь</i>
<i>науковий ступінь</i>	<i>научная степень</i>
<i>останній рукопис</i>	<i>последняя рукопись</i>
<i>стародавній літопис</i>	<i>древняя летопись</i>
<i>залізничний насип</i>	<i>железнодорожная насыпь</i>
<i>сильний накип</i>	<i>сильная накипь</i>
<i>гострий біль</i>	<i>острая боль</i>
<i>чіткий напис</i>	<i>четкая надпись</i>
<i>великий опис</i>	<i>большая опись</i>
<i>кімнатний пил</i>	<i>комнатная пыль</i>
<i>підозрілий висип</i>	<i>подозрительная сыпь</i>
<i>наш поступ</i>	<i>наша поступь</i>
<i>прозорий перепис</i>	<i>прозрачная перепись</i>
<i>нерозбірливий підпис</i>	<i>неразборчивая подпись</i>
<i>далека путь</i>	<i>далекий путь</i>
<i>правильний пропис</i>	<i>правильная пропись</i>

ручний дріль

звичайний кір

студійний запис

щедрий розсип

ручная дрель

обыкновенная корь

студийная запись

щедрая россыпь

5. КАТЕГОРІЯ РОДУ

НЕВІДМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ

Невідмінювані іменники іншомовного походження можуть мати всі три роди: **чоловічий**, **жіночий** і **середній**.

Іменники (більшість назв неістот) середнього роду

Резюме, авокадо, ківі, шасі, хобі, спагеті, кімоно, галіфе, кашне, безе, алегро, стакато інтермецо, бароко, панно, ралі, цунамі, есе, джерсі, алое, ампула тощо.

Іменники (більшість істот) чоловічого роду

• назви осіб чоловічої статі:

аташе (консультант при дипломатичному представництві);

буржуа (той, хто належить до буржуазії);

гуру (духовний наставник, учитель житейської мудрості в індусів);

денді (чепурун, франт; вишукано, модно, пишно одягнений чоловік);

імпресаріо (організатор концертів);

кутюр'є (спеціаліст, що розробляє моделі одягу);

кюре (католицький парафіяльний священик, пап-рох у Франції, Бельгії та інших країнах);

маестро (шаноблива назва видатного музиканта, композитора, художника);

мес'є (мос'є) (у Франції та деяких інших країнах — найменування чоловіка, що додається до імені або прізвища, а також форма ввічливого звертання до чоловіка);

напараці (світський фотохронікер);

порт'є (швейцар у готелі);

рантьє (особа, що живе за рахунок доходів від цінних паперів);

рефері (суддя спортивних змагань);

тифозі (спортивний уболівальник в Італії);

тореро (учасник бою биків);

шансон'є (французький естрадний співак, виконавець жанрових пісень, часто автор слів і музики до них);

япі (освічена молода людина в США, яка прагне зробити кар'єру);

Гейне, Гойя, Дюма, Золя (прізвища);

Джо, Гаррі, Анрі (імена);

• назви тварин та птахів:

ара (арара), *гризлі, динго, жако, зебу, ему, какаду, кенгуру, колібри, маго, поні, сапажу, фламінго, шимпанзе*;

• назви вітрів:

памперо, солано, сирокко, торнадо;

• назви сортів винограду:

арараті, арені, бахтіорі, джані, каберне;

• назви страв:

барбекю (різновид шашлику), *сулугуні* (сир);

• інші назви:

банді (хокей з м'ячем), *кабукі* (театр), *кантрі* (стиль у музиці), *шимі* (танець), *багі* (гоночний автомобіль).

Увага!

Назви тварин (птахів) поєднуються із граматичною формою жіночого роду відмінюваних частин мови, якщо чітко виражена стать.

Наприклад:

Відважна шимпанзе захищала своє маля.

Наша поні пощипувала молоду травичку.

Іменники жіночого роду

• **назви осіб:**

інженю (актриса, що грає ролі наївних дівчат), *леді*, *міледі*, *мадам*, *фрау*, *міс*, *місіс*, *фрекен*, *фрейлен*;

• **імена:**

Маргарет, *Долорес*, *Кет*, *Елізабет*;

• **назви риб:**

гурами, *івасі*, *путасу*, *фугу*;

• **назви мов:**

бенгалі, *гінді*, *комі*;

• **інші назви:**

альма-матер (старовинна студентська назва університету), *авеню* (широка вулиця), *бере* (груша), *цеце* (муха), *боржомі* (вода), *кольрабі* (капуста), *броколі* (підвид цвітної капусти), *саламі* (ковбаса), *страдиварі* (скрипка).

Увага!

- Деякі невідмінювані іменники також можуть належати до двох родів:

дотепний (і *дотепна*) *конферансьє* (артист чи артистка, що веде концерт);

загадковий (і *загадкова*) *візаві*;

ваш (і *ваша*) *протеже*;

дивакуватий (і *дивакувата*) *хіпі*;

співучий (і *співуча*) *колібри*;

визнана (і *визнане*) *есперанто* (штучна мова);

запальний або *запальне* *па-де-де*, *па-де-труа*, *сиртаки* (назви танців);

міцний або *міцне* *бренді*;

один або *одне* *екю*, *ескудо* (назви грошових одиниць).

- Рід деяких невідмінюваних іменників може залежати від лексичного значення цих іменників: *велетенський боа* (удав) і *чудове боа* (жіночий шарф із хутра або пір'я); *чудовий біснале* і *чудова біснале* (фестиваль, виставка); *сухе* або *сухий* *кеш'ю* (тропічне дерево; плід цього дерева); *смачний* або *смачне* *каберне*, *аліготе* (назви сортів винограду та відповідних вин); *прекрасне контральто*, *сопрано* (голос) і *відома контральто*, *сопрано* (співачка).

- Іменник *альпака* може належати до трьох родів: у значенні тварина — до чоловічого та жіночого родів, шерсть із цієї тварини — до середнього роду.

Рід невідмінюваних географічних назв

Рід невідмінюваних географічних назв визначається за родом загальної назви (*місто*, *річка*, *острів*, *пустеля* тощо):

зелене Сухумі, *Батумі*, *Сочі*, *Поті*, *Киото*, *Кутаїсі*, *Делі* (місто) — с. р.;

швидка Міссісіпі, *Міссурі*, *Арагві* (річка) — ж. р.;

гостинна Гаїті, *Нікарагуа* (держави) — ж. р.;

висока Кіліманджаро, *Ай-Петрі* (гора) — ж. р.;

спекотна Калахарі, *Гобі* (пустеля) — ж. р.;

яскравий Борнео, *Капрі*, *Хоккайдо* (острів) — ч. р.;

глибоке Ері, *Онтаріо* (озеро) — с. р.;

підступний Страмболі (вулкан) — ч. р.

6. ДОДАТКОВІ ЗАУВАЖЕННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОДУ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ ТА АБРЕВІАТУР

Рід складних іменників визначається двома способами:

- 1) за родом відмінюваного слова в іменниках з одним незмінним компонентом:

кафе-автомат (ч. р.);

крем-сода (ж. р.);

програма-максимум (ж. р.);

- 2) за родом слова, яке має ширше значення в іменниках із двома відмінюваними компонентами:

диван-ліжко (ч. р.);

замок-блискавка (ч. р.);

музей-квартира (ч. р.);

виставка-продаж (ж. р.);

сукня-костюм (ж. р.);

крісло-гойдалка (с. р.).

Рід невідмінюваних аббревіатур визначається за родом головного слова аббревіатури:

НДІ — науково-дослідний *інститут* (ч. р.);

АЕС — атомна *електростанція* (ж. р.);

УТ — Українське *телебачення* (с. р.);

КП — командний *пункт* (ч. р.);

УЗД (не УЗІ!) — ультразвукове *дослідження* (с. р.);

РЗО — районне *управління освіти* (с. р.);

ВНЗ — вищий навчальний *заклад* (ч. р.).

Увага!

- Іменник *виш* (вища школа) змінюваний (як дот), чоловічого роду, уживається в публіцистиці, розмовному й художньому стилях.
- Слово **ВАК** (Вища атестаційна комісія) уживається як невідмінюваний іменник жіночого роду в офіційно-діловому та науковому стилях (*ВАК України схвалила рішення*) та як відмінюване слово чоловічого роду — в інших стилях (*Уже можна й вітати колегу: є рішення ВАКу про затвердження дисертації*).

7. СТИЛІСТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ РОДУ ІМЕННИКІВ

Ті самі поняття в різних мовах позначаються словами, які належать до різних родів. Це впливає на сприйняття людиною світу. Ми цього навіть не помічаємо, коли кажемо *широкий степ*, *весна прийшла*, коли танцюють *дівчатка-сніжиночки* на новорічному святі (тобто поняття про рід існує на підсвідомому рівні). На цій основі внаслідок *уособлення* часто виникають поетичні образи-символи (*верба*, *тополя*, *калина*, *дуб*, *ясен*, *вітер*). От звідки вони з'являються у фольклорі та художній творчості. От чому навіть у повсякденному житті ми завжди перебуваємо у світі поетичних уявлень рідного народу.

Найабстрактніший за своїм граматичним значенням і лексичним наповненням є середній рід — саме він найчастіше використовується в науковому мовленні. Граматична категорія роду в науковому та офіційно-діловому стилях найбільш унормована, що не припускає ніяких варіантних форм, уживання яких спричинило б появу непотрібних варіантів чи відтінків (однозначність, точність — це ознаки цих стилів).

Існування в українській мові трьох родів — чоловічого, жіночого і середнього — є важливим стилістичним засобом. Цей засіб не однаково виявляється в різних стилях. Найважливішими для стилістики є такі особливості родових форм іменників:

1) уживання паралельних форм чоловічого і жіночого роду для називання осіб жіночої статі:

артист — артистка, журналіст — журналістка, майстер — майстриня;

2) стилістична роль іменників спільного роду:

нездара, незграба, заброда, каліка;

3) заміна форм роду для створення різних експресивних відтінків — співчуття, замилювання чи осуду, зневаги тощо: *ти моє ріднесеньке*.

Паралельні форми родової належності мають іменники, що позначають осіб жіночої статі за їхньою професією, статусом, посадою, званням чи характером діяльності. Тобто жінку, що має якусь професію (посаду, статус, звання, вид занять), можна назвати відповідним іменником чоловічого роду і жіночого: *орендар і орендарка, дипломант і дипломантка, касир і касирка*. Отже, *слова орендар, дипломант, касир мають чоловічий рід, але можуть називати і чоловіків, і жінок*.

Від іменників чоловічого роду утворюються відповідні назви жінок. Кількість таких назв із часом збільшується: *футболіст → футболістка, перекладач → перекладачка, лікар → лікарка, бандурист → бандуристка, майстер → майстриня*. У сучасній мові вони є стилістично нейтральними і використовуються в художньому, розмовному та публіцистичному стилях.

👉 Запам'ятайте стилістичну норму!

- **Особові іменники жіночого роду вживають у художньому, розмовному та публіцистичному стилях.**
- **В офіційно-діловому мовленні перевагу надають формам чоловічого роду**, навіть якщо в мові є жіночі відповідники. Адже в діловому спілкуванні наголошують не на статі людини, а на її службовому й соціальному становищі: *асистент Ірина Якуша, лікар Марія Іванівна Снітко, аспірант Олена Лісова*.
- Таке саме правило діє і в **науковому стилі**: *онколог, кандидат наук О.Славінська*.

Виняток становлять іменники, що позначають традиційно жіночі професії (заняття) і не мають відповідників чоловічого роду: *домогосподарка, кастелянша* тощо.

Переважна частина іменників — назв професій, занять, звань має лише форму чоловічого роду: *хірург, мер, соціолог, менеджер, дипломат, біолог, фізик, терапевт, генерал, агроном*. Форми жіночого роду з суфіксом **-к(а)**, утворені від них, мають розмовний відтінок (*біологічка, фізичка*), а слова із суфіксами **-ш(а)**, **-их(а)** (*агрономша, генеральша, сторожиха*) ма-

ють або просторічний відтінок, або інше значення (*дружина агронома, генерала*), слова на зразок *членкиня, мисткиня, філософіня* вживаються тільки частиною мовців і яскраво вирізняються незвичною для загальної формою. Відповідників жіночого роду немає в усіх складних назвах, кількість яких дедалі зростає: *дизайнер-верстальник, старший продавець, топ-менеджер, інженер-технолог*.

Коли йдеться про жінку, нормативними є речення: *Нотаріус (директор) підписав і Нотаріус (директор) Негребецька підписала* (присудки й означення мають форми чоловічого роду, якщо в реченні не називається власне ім'я жінки). Отже, говорити *нотаріус підписала* або *наша нотаріус*, не називаючи імені, — це просторічний варіант.

Більшість форм утворилася від іменників чоловічого роду, тому що відповідні професії, звання, посади тощо стали також і жіночими (зрідка буває навпаки: *доярка → дояр*). Кілька іменників жіночого роду на позначення традиційно жіночих занять не мають відповідників чоловічого роду: *домогосподарка, рукодільниця, манікюрниця, покоївка, праля*. Деякі іменники утворюють родові форми або з певними компонентами складних слів, або описово: *медсестра — медбрат* (офіційно не усталена, але вживана форма), *бізнес-мен — бізнес-леді, балерина — артист балету*.

Виразні стилістичні ознаки мають іменники спільного роду: деякі з них є нейтральними назвами (*сирота, староста, листоноша*), невелика кількість характеризується позитивно-співчутливими відтінками (*сіромаха, трудяга, бідолаха*), а більшість має негативне забарвлення (*роззява, зайда, причепа, комиза, канюка, плакса, вереда* та ін.).

Як іменники подвійного роду в розмовно-побутовому мовленні виступають і назви осіб із закінченням **-о**: *ледащо, доробало, базікало, чванько* (здебільшого чоловічого і середнього роду), і назви жінок із суфіксом **-ищ(е)**: *таке і така бабище, лиха і лихе відьмище, ця і це свекрущище*.

У художньому та розмовному стилі переносне вживання роду істот (рідше неістот) може передавати різні емоційні відтінки. Замінюючи форми роду, можемо створити пестливо-голубливий тон, відтінок пошани, замилювання; виявити співчутливе, прихильне або, навпаки, негативне, зневажливе ставлення, захоплення чи осуд. Форми середнього роду, як правило, застосовуються:

1) у звертанні до дітей (*Ти моє ріднесеньке*); щоб передати поведінку дитини, дитяче сприймання світу. Наприклад: *Був собі тато, була собі мама, було собі я... А я собі кричало: «Дайте каші!»* (І.Драч);

2) коли невідома стать описуваного: *Був собі цар, який мав у своїм дворі золоту грушу. Але він з неї користі не мав, бо врожай з груші щось крало*. (Нар. казка);

3) у створенні негативних характеристик (людей дрібних, малих душею, нищих, мерзенних), для приниження людини з метою зневажити її. Наприклад: *Через твою жінку, через оте ледящо та я буду на старість таке лихо терпіти!* (І.Нечуй-Левицький);

4) для надання викладу широкого узагальнення, розмовності (з цією метою використовують субстантивовані прикметники та займенники середнього роду): *Зо всього села зійшлись люди — і старе, і мале: так увесь майдан і вкрили* (О.Стороженко).

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Перекладіть подані словосполучення українською мовою. Зверніть увагу на рід іменників в українській та російській мовах.

Свежий картофель, Восточная Сибирь, злая собака, далекий путь, широкая степь, горькая полынь, десятичная дробь, острая боль, высокая насыпь, превосходная степень, злая корь, последняя запись.

Завдання 2. Перепишіть словосполучення, узгодивши прикметники з іменниками.

М'як.. фланель, чорн.. рояль, гаряч.. какао, шерстян.. кашне, військов.. аташе, маленьк.. поні, авторитетн.. журі, світл.. фойє, свіж.. каланхое, цікав.. інтерв'ю, відом.. маестро, гарн.. леді, пишн.. жабо.

Завдання 3. Утворіть словосполучення з поданими невідмінюваними іменниками, укажіть рід іменників.

Танго, поні, ГЕС, Антоніо, кафе, шосе, какаду, піаніно, таксі, фрау, цеце, КП, лібрето, ООН.

Завдання 4. Визначте, до якого роду належать іменники, обґрунтуйте свою відповідь, знайдіть іменники, що не мають роду. Поясніть чому.

Баку, Тбілісі, Альпи, Київ, Сибір, лебідь, озеро, собо́ль, хлопчи́сько, бідолаха, ворон, білило, річка, ніж, Об, топи́рище, снігур, депо, леді, раба, поет, змій, ко́лібри, ворота, кашне, пюре, свекор, суддя, декан.

Завдання 5. Від поданих іменників чоловічого роду утворіть іменники жіночого роду. Укажіть засоби й способи словотвору.

Фрезерувальник, славіст, піаніст, акробат, дояр, велогонщик, киянин, дагестанець, індієць, сибіряк.

Завдання 6. Визначте, до якого роду належать іменники (за потреби скористуйтесь «Словником української мови»).

Тюль, кафе, туш, вуаль, рагу, вовчище, візаві, путь, в'язь, рандеву, шимпанзе, какаду, собака, мураха, лелека, ампула, аташе, Токіо, Туапсе, кені, шосе, скерцо, слинько, заїка, білоручка, кір, авеню, салями.

Завдання 7. Перекладіть словосполучення українською мовою; зіставте рід іменників в обох мовах (за потреби зверніться до «Російсько-українського словника»).

Сезонная продажа товаров народного потребления; непрочитанный рукопись писателя; крепкий морозец; донбасский уголь; морозостойкий картофель; периодический кризис; высокий тополь; переизданная летопись; южная степь; очередная запись; черный кофе; давняя боль; далекая Сибирь; мелкая дрожь; узкая щель; добрая дочь; синие чернила.

Завдання 8. Визначте належність іменників української та російської мови до певного роду.

Степь — степ; теленок — теля; боль — біль; корь — кір; тополь — тополя; язык — мова; Сибирь — Сибір; накипь — накип; подпись — підпис; котенок — кошеня; рельс — рейка.

Завдання 9. Визначте рід іменників і вкажіть граматичні ознаки, за якими визначають їх належність до певного роду.

Ворон, ворона, відерце, гість, Сочі (курорт), Сочі (місто), динго, ЕОМ, біль, нежить, писака, забіяка, ко́лібри, трюмо, АН, крокодил, карась, дівчина, дівчатко, хід, хода, діаспора, вояк, вояка.

Завдання 10. Доберіть до кожного словосполучення іменники спільного роду, які б відповідали його змісту. Поясніть правопис дібраних слів.

- 1) Дитина, що втратила одного з батьків.
- 2) Людина, яка хитрістю і спритністю прокладає собі шлях усюди.
- 3) Вередлива людина.
- 4) Прислужник, готовий допомагати в будь-яких діях, переважно ганебних; поплічник.
- 5) Людина, якій не щастить, часто нічого не вдається.
- 6) Той, хто заводить, починає бійку, любить битися.
- 7) Сновиди, лунатик.
- 8) Той, хто нечітко вимовляє окремі звуки (найчастіше «р», «л»).
- 9) Людина, яка постійно живе в горі, біді; бідолаха.
- 10) Господар, розпорядник товариської вечери, бенкету.

Завдання 11. Визначте рід іменників, звірившись зі словником.

Бешамель (соус), жирандоль (свічник), каломель (хлориста ртуть), кибель (відро), мірабель (сорт слив), переміль (мілина), фенхель (рослина), цитраль (рідина, складова частина ефірних олій)

Завдання 12. Визначте рід іменників і поясніть, чим обумовлена належність того чи іншого серед них до певного роду (семантика слова, морфологічні показники, синтаксичний зв'язок). Випишіть іменники, які не мають роду, поясніть чому.

Звір, двері, возище, задира, задирака, задерій, дрова, собо́ль, куниця, нечепура, староста, гусак, гуска, лебідь, столиця, недоторка, вага, каліка, вельможка, миша, хлопець, горила, змій, ворон, тирса, тюлень, особа, рись, півень, курка, майстер, леді, бідолаха, собака, ворота, Карпати, дуб, сани.

Завдання 13. Подані власні назви запишіть в алфавітному порядку. Утворіть від них іменники на означення осіб чоловічої та жіночої статі за національною чи територіальною ознакою. Усно поясніть засоби словотворення.

Алмати, Америка, Ассирія, Афіни, Африка, Башкирія, Бельгія, Бенгалія, Білорусь, Болгарія, Бразилія, Варшава, Вінниця, Волга, Волинь, Голландія, Нідерланди, Греція, Дагестан, Данія, Індія, Ірак, Іран, Італія, Камчатка, Кенія, Київ, Китай, Кіпр, Литва, Марокко, Німеччина, Одеса, Полісся, Польща, Рим, Сибір, Таллінн, Угорщина, Україна, Філіппіни, Фінікія, Фінляндія, Франція, Харків, Хорватія, Чехія, Чилі, Швейцарія, Швеція, Шрі-Ланка.

Завдання 14. До наведених далі назв тварин додайте, де це можливо, родові утворення. Усно вкажіть на рід кожного іменника.

- Зразок: баран — вівця — ягня.

Бик, цап, кабан, буйвол, вовк, ведмідь, перепел, слон, качур, гусак, миша, півень, голуб.

Завдання 15. Розподіліть за родами невідмінювані слова іншомовного походження, поясніть, як визначається їх рід.

Міссісіпі (ріка); *Перу*, *Чилі* (держави); *Онтаріо* (озеро); *Хоккайдо*, *Капрі*, *Борнео* (острови); *Осло*, *Сан-Франциско*, *Туапсе*, *Делі*, *Токіо*, *Ріо-де-Жанейро* (міста); *Сочі* (місто, курорт), *аташе*, *брутто*, *скерцо*, *інтерв'ю*, *колібри*, *каланхое*, *ампула*, *інтермецо*, *пенсне*, *шоше*, *кепі*, *парі*.

Завдання 16. Серед наведених родових форм визначте іменники спільного роду.

Плакса — *плаксі́й* — *плаксі́йка*.

Брехун — *брехуха* — *брехачка* — *брехло* — *брехайло*.

Слинько — *слинтяй* — *слинтяйка*.

Хитрун — *хитруха* — *хитрюга*.

Ледар — *ледащиця* — *ледащо*.

Чистун — *чистюк* — *чистуха* — *чистьоха*.

Чита́ч — *чита́ка* — *чита́чка* — *чита́ець*.

Завдання 17. Чи мають відмінність іменники *змія* та *змій*?

Завдання 18. Як правильно: біографія *Марка Вовчка* чи *Марко Вовчок*?

Завдання 19. Чи однакову справу роблять *швець* і *швачка*, *друкар* і *друкарка*, *машиніст* і *машиністка*, *стюард* і *стюардеса*?

Завдання 20. З поданих пар слів випишіть лише ті, що є родовими парами. Які слова в цих парах використовуються тільки в розмовно-просторічному мовленні? Усно поясніть значення слів у решті пар за рзразком:

рахівник — той, хто рахує (фах, ч. р.);

рахівниця — це не особа на позначення професії, а прилад для лічби.

Рахівник — *рахівниця*, *аспірант* — *аспірантка*, *жниввар* — *жнивварка*, *друкар* — *друкарка*, *штукатур* — *штукатурка*, *німець* — *німкеня*, *технік* — *технічка*, *машиніст* — *машиністка*, *сторож* — *сторожка*, *сторож* — *сторожиха*, *митник* — *митниця*, *китаєць* — *китайка*, *дяк* — *дячиха*, *бібліотекар* — *бібліотекарка*, *бібліотекар* — *бібліотекарша*, *швейцар* — *швейцарка*, *голландець* — *голанка*, *пілот* — *пілотка*, *вівчар* — *вівчарка*, *компаньйон* — *компаньйонка*, *акомпаніатор* — *акомпаніаторка*, *балетмейстер* — *балерина*, *кореспондент* — *кореспондентка*.

Завдання 21. Визначте стиль текстів і прокоментуйте вживання в них родових назв. Укажіть особливості вживання іменників назв осіб. У якому тексті ви помітили відхилення від норм? Виправте їх.

А. *Громадсько-політична організація «Жінки в науці України», яку очолює доктор біологічних наук Віра Троян, надіслала нам прекрасний календар «Жіночі постаті в українській науці» з творчими портретами жінок-подвижниць. Тут вміщено чудові розповіді про Наталю Василенко-Полонську, відомого вченого археолога й історика, про відомого міколога Марію Зерову, про Антоніну Прихотько, директора Інституту фізики, про першого*

члена-кореспондента Всеукраїнської Академії наук Олену Пчілку і багатьох інших подвижниць науки. Кожна з них варта окремої передачі. Ми дякуємо авторам за цей календар (3 кн. «Нехай не гасне світ науки»).

Б. *Бібліотечно-інформаційний центр (БІЦ), очолюваний кандидатом історичних наук О.П.Січовою, став осередком просвітницької, навчальної, виховної роботи в ліцеї. БІЦ протягом року здійснювала інформаційне забезпечення таких заходів. На формування рис соціальної ролі користувача БІЦ спрямована Всеукраїнська щорічна акція «Живи, книго!», у якій брали участь учні 9—11-х класів. У звітний період з учнями 9-х класів і членками клубу шанувальниць книжок «Інтелектуалки» було проведено такі акції: «Творці та поширювачі джерел інформації», «Секрети підручникотворення» (Зі звіту).*

Завдання 22. Знайдіть в уривках із творів Т.Шевченка приклади переносного вживання форм середнього роду. Які відтінки вони передають?

А. Так от де рай! уже нашо
Золотом облиті
Блюдолизи; аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає; обок його
Цариця-небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще на лихо, *сердешне*,
Хита головою.
Так оце-то та богиня!
Лишенько з тобою.
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяце, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам.
Ото дурний!

Б. Зареготався я, та й годі;
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло;
Тільки де-де православні
По углах стогнали
Та, стогнучи, за батюшку
Господа благали.

В. *Старшина* пузата,
Стоїть рядом: сопе, хропе
Та *понадувалосьь*,
Як індики, і на двері
Косо *поглядало*.

Г. В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.

Г. А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу.
А ще до того як побачу

Малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині.
Мені здається, що се я,
Що це ж та молодість моя.

Д. На панщині пшеницю жала,
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи, пошкандибала
Івана сина годувать.
Воно сповитесь кричало
У холодочку за снопом.

Завдання 23. Прочитайте. Зверніть увагу на те, як по-різному в різних мовах відбивається світ. Чи в усіх мовах іменники мають рід?

Під заголовком цієї поезії Лермонтова зазначено «З Гейне», але фактично вірш великого російського поета становить собою самостійний твір. Чому? Порівняйте:

Підрядковий переклад вірша Генріха Гейне	Переклад Лермонтова
<i>Сосна стоїть самотньо на півночі на голій вершині. Її хилить у сон; білим покривом укутують її крига і сніг. Вона мріє про пальму, яка далеко у східній країні самотньо й мовчазно сумує на розпеченій стрімкій скелі.</i>	<i>На севере диком стоит одиноко На голой вершине сосна И дремлет, качаясь, и снегом сыпучим Одета, как ризой, она. И снится ей все, что в пустыне далекой В том крае, где солнца восход, Одна и грустна на утесе горячем Прекрасная пальма растет.</i>

На перший погляд, розбіжностей з текстом вірша в Лермонтова немає.

Та різниця є. Вірш Гейне — про кохання і про самотність. А в Лермонтова лише гірка самотність... Чому так сталося?

У Гейне йдеться про те, що на півночі самотній Він (у німецькій мові *сосна* — чоловічого роду), на півдні так само самотня *Вона (пальма)*. У підтексті поезії — розлука двох закоханих. Отже, у Гейне — страждання самотнього чоловіка, який мріє про кохану жінку; у Лермонтова — самотність людини взагалі. Любовний аспект зник, і винуватцем цього виявився рід іменника.

Цей текст перекладали по-різному і російські, й українські поети.

У Л.Первомайського ідея німецького оригіналу збережена: *кедр* на півночі сумує за *пальмою* на півдні, а от назву дерева перекладач змінив.

*Самотній кедр на стромині
В північній стоїть стороні,
І кригою, й снігом укритий
Дрімає і мріє вві сні.
І бачить він сон про пальму,
Що десь у південній землі
В самотнім мовчанні сумує
На спаленій сонцем землі.*

У російському перекладі Ф.Тютчева так само вжито *кедр*, а у Фета — *дуб* (За Є.Чак).

Завдання 24. Прочитайте й перекажіть. Поясніть написання виділених слів. Яка головна думка тексту?

*Те, що не ввіймане словом, вислизає з ясно освітленого кону свідомості в темну млу непевних, хаотичних відчуттів, — єдино лише висловлене, о-словлене існує для нас реально: мова і тільки мова велить нам сприймати світ таким, а не інакшим, накидає нам світогляд. Завдяки мові уродженець Борнео бачить 37 відтінків зеленого кольору, яких не бачу я, а мені «хата»-жінка несвідомо видається теплішою, обжитішою, ніж «дім»-мужчина (жіночість-бо обволікає, обтуляє собою, тоді як *masculinit* — завжди твердість протистояння, виклик: насторч світові), — і хай потрапить це зрозуміти природний англомовець, у чий свідомості не існує роду для неживих предметів! По суті національна мова — чи не єдина абсолютно не-оборна нематеріальна даність, із форм якої душа не-годна вийти так само, як із «приділеного» їй тіла: словом структурується все наше внутрішнє життя, від мислення до сновидінь, і недарма прагнення прибрати до рук цей «психічний зонд», невідпоре зняття контролю за людиною (жодні психотропні препарати не дадуть подібного ефекту!), — прагнення узурпувати право на встановлення мови притаманне всякій владі, знаній в історії людства... (О.Забужко).*

Завдання 25. Прочитайте. Про що йдеться в поезії «Червона калино, чого в лузі гнешся?»

*Червона калино, чого в лузі гнешся?
Чого в лузі гнешся?
Чи світла не любиш, до сонця не пнешся?
До сонця не пнешся?
Чи жаль тобі цвіту на радощі світу?
На радощі світу?
Чи бурі боїшся, чи грому з блакиту?
Чи грому з блакиту?
Не жаль мені цвіту, не страшно і грому,
Не страшно і грому,
І світло люблю я, купаюся в ньому,
Купаюся в ньому.
Та вгору не пнуся, бо сили не маю,
Бо сили не маю.
Червоні ягідки додолу схиляю,
Додолу схиляю.
Я вгору не пнуся, я дубам не пара,
Я дубам не пара;
Та ти мене, дубе, отинив, як хмара,
Отинив, як хмара.*

Подумайте, як можна перекласти німецькою мовою цей вірш І.Франка, зберігши його образність (німецькою мовою слово *дуб* — жіночого роду, а *каліна* — чоловічого).

Завдання 26. Для деяких тварин розрізняють статі і маля. Заповніть таблицю. Які назви кожної з цих тварин використовуються в науковому (як терміни зоології), в офіційно-діловому та в публіцистичному стилі?

Він	Вона	Воно
лев		
	зайчиха	зайчєня
		лоша
півєнь		
		поросєя
	корова	теля
		гусєня
сєлезєнь (качур)		
цап		
	вівця	ягня
	їндїчка	

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

I. У якому рядку подано іменники тільки жіночого роду?

I.І.

1. Соло, рагу, шасі, депо, таксі.
2. Канікули, Суми, Чернівці, стіл, друг.
3. Степ, кір, Сибір, біль, шимпанзе.
4. Місіс, путь, мадам, леді, Беатріче.
5. Суниця, сорока, поні, білуга, гусінь.

I.ІІ.

1. Україна, Київ, Англія, донька, нора.
2. Держава, вітряга, Настуся, Дніпро, Біла Церква.
3. Доповідь, староста, життя, батьківщина, сім'я.
4. Дівчисько, глазур, капризуля, дідуля, горличка.
5. Наталка, матуся, Сахара, дівчина, Об.

I.ІІІ.

1. Микола, левада, риба, нечупара, лоша.
2. Жінка, олія, каша, калина, хата.
3. Собака, дівча, вежа, сусіда, дорога.
4. Ім'я, дитя, лілея, стеля, земля.
5. Кров, старість, в'яз, сіль, заполоч.

II. Укажіть, у якому рядку всі іменники мають чоловічий рід.

II.І.

1. Суддя, надія, воля, Ілля, гілля.
2. Лоша, теля, зілля, дівча, пуща.
3. Дріб, край, кінь, біль, Сибір.
4. Честь, піч, ніч, шлях, доповідь.
5. Книга, душа, дорога, староста, голова.

II.ІІ.

1. Лист, край, рояль, шампунь, піч.
2. Честь, вість, даль, доповідь, річ.
3. Пень, Микола, дядько, дріб, запит.
4. Дорога, вогнище, капітан, любов, рахівник.
5. Ліс, міст, вікно, груша, діжа.

II.ІІІ.

1. Шампунь, тюль, нежить, радість, таріль.
2. Батько, вікно, Петро, весло, ледащо.
3. Біль, кір, плащ, насип, накуп.
4. Дім, ніж, цвіль, гай, сад.
5. Дах, дощ, борщ, нехворощ, гараж.

III. Визначте, у якому рядку всі іменники мають середній рід.

III.І.

1. Життя, вереда, поле, дівча, стаття.
2. Рілля, президія, сирота, читання, видавництво.
3. Коріння, змагання, відкриття, сім'я, збіжжя.
4. Листя, плече, прізвище, дитя, теля.
5. Багаття, обличчя, віче, вогонь, листя.

III.ІІ.

1. Ягня, плем'я, стаття, обличчя, щастя.
2. Теля, полум'я, стеля, гілля, квасоля.
3. Дитячко, каченятко, узбіччя, піддашшя, Поволжя.
4. Хлопчєня, поросєя, безмежжєя, лінія, земля.
5. Урвище, ручище, межа, око, морозище.

III.ІІІ.

1. Ампула, лібрето, скло, пальто, метро.
2. Лоша, котенятко, діжа, поросятко, полум'я.
3. Манту, таксі, шасі, бюро, ножиці.
4. Черезсмужжєя, кашине, перо, піднебєсєя, земля.
5. Узлісєя, Полісєя, Поволжєя, суддя, узвишєя.

— У якому рядку невідмінювані іменники іншомовного походження тільки чоловічого роду?

1. Шимпанзе, фламінго, поні, зебу, маєстро.
2. Місіс, леді, Бетті, фрау, кенгуру.
3. Бюро, журі, метро, какаду, Сахара.
4. Кашине, кіно, меню, Онтаріо (озеро), Сочі (місто);
5. Борнео (острів), Конго (річка), аташе, колібрі, цеце (муха).

— У якому рядку іменники мають неоднаковий рід?

1. Біль, цвіль, туш, кріль, кужіль.
2. Промінь, степ, Дніпро, абажур, цегляр.
3. Узбережжєя, обличчя, зілля, життя, знання.
4. Озеро, сонце, полотно, село, зерно.
5. Цікавість, радість, розповідь, нехворощ, вість.

— У якому рядку всі іменники не розрізняються за родами?

1. Ліси, річки, батьки, озера, затоки.
2. Мрії, думки, шаблі, дороги, палиці.
3. Літаки, пустелі, сади, погляди, запитання.
4. Школи, дерева, студенти, педагоги, малюки.
5. Ворота, гроші, вершки, окуляри, канікули.

ВІДПОВІДІ НА ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1

Свіжа картопля, Східний Сибір, злий собака, далека путь, широкий степ, гіркий полин, десятиковий дріб, гострий біль, високий насип, вищий ступінь, затяжний кір, останній запис.

Завдання 2

М'яка фланель, чорний рояль, гаряче какао, шерстяне кашине, військовий аташе, маленький поні, авторитетне журі, світле фойє, свіже каланхое, цікаве інтерв'ю, відомий маестро, гарна леді, пишне жабо.

Завдання 3

Захоплююче танго, маленький поні, потужна ГЕС, невідомий Антоніо, затишне кафе, сучасне шосе, барвистий какаду, чорне піаніно, швидкісне таксі, граційна фрау, смертоносна цеце, дорожний КП, інтригуюче лібрето, миротворча ООН.

Завдання 4

Баку (місто, с. р.), Тбілісі (місто, с. р.), Київ (ч. р.), Сибір (ч. р.), лебідь (ч. р.), озеро (с. р.), соболю (ч. р.), хлопчисько (ч., с. р.), бідолаха (ч., ж. р.), ворон (ч. р.), річка (ж. р.), ніж (ч. р.), Об (ж. р.), топориче (с. р.), снігур (ч. р.), дело (с. р.), леді (ж. р.), раба (ж. р.), поет (ч. р.), змії (ч. р.), колібри (ч. р.), пюре (с. р.), кашине (с. р.), свекор (ч. р.), суддя (ч. р.), декан (ч. р.).

Іменники Альпи, ворота роду не мають. Це множинні іменники.

Завдання 5

Фрезерувальниця, славістка, піаністка, акробатка, доярка, велогонщиця, киянка, дагестанка, індійка, сибірячка.

Спосіб творення — морфологічний (суфіксальний), іменник дояр утворився від доярка.

Завдання 6

Тюль (ч. р.), кафе (с. р.), туш (музичний супровід, ч. р.), фарба (ж. р.), вуаль (ж. р.), рагу (с. р.), вовчище (ч., с. р.), візаві (ч., ж. р.), путь (ж. р.), в'язь (ж. р.), рандеву (с. р.), шимпанзе (ч. р.), какаду (ч. р.), собака (ч. р.), мураха (ж. р.), лелека (ч., ж. р.), ампула (с. р.), аташе (ч. р.), Токіо (с. р.), Туапсе (с. р.), кепі (с. р.), шосе (с. р.), скерцо (с. р.), слинко (ч., с. р.), заїка (ч., ж. р.), білоручка (ч., ж. р.), кір (ч. р.), авеню (ж. р.), саямі (ж. р.).

Завдання 7

Сезонний продаж товарів народного вжитку; непрочитаний рукопис письменника; міцний морозиче; донбаське вугілля; морозостійка картопля; періодична криза; висока тополя; перевиданий літопис; південний степ; черговий запис; чорна кава; давній біль; далекий Сибір; дрібний(а) дрозд (дріж) (ч., ж. р.); вузька щілина; добра дочка; синє чорнило.

Завдання 8

Ж. р. — ч. р.; ч. р. — с. р.; ж. р. — ч. р.; ж. р. — ч. р.; ч. р. — ж. р.; ч. р. — ж. р.; ж. р. — ч. р.; ж. р. — ч. р.; ж. р. — ч. р.; ч. р. — с. р.; ч. р. — ж. р.

Завдання 9

Ворон (ч. р.), ворона (ж. р.), відерце (с. р.), гість (ч. р.), Сочі (курорт, ч. р.), Сочі (місто, с. р.), динго

(ч. р.), ЕОМ (ж. р.), біль (ч. р.), нежить (ч. р.), писака (ч., ж. р.), забіяка (ч., ж. р.), колібри (ч. р.), трюмо (с. р.), АН (ж. р.), крокодил (ч. р.), карась (ч. р.), дівчина (ж. р.), дівчатко (с. р.), хід (ч. р.), хода (ж. р.), діаспора (ж. р.), вояк (ч. р.), вояка (ч. р.).

Завдання 10

1. Напівсирота. 2. Проніра (проноза). 3. Вереда (коміза). 4. Посіпака. 5. Невдаха. 6. Забіяка. 7. Сомнамбула. 8. Гаркуша. 9. Горобаха. 10. Тамада.

Завдання 11

У лівій колонці — іменники чоловічого роду, у правій — жіночого.

Завдання 12

Двері, дрова, ворота, Карпати, сани.

Завдання 13

Алмати — алматинець, алматинка;
Америка — американець, американка;
Ассирія — ассирієць, ассирійка;
Афіни — афінянин, афінянка;
Башкирія — башкир (башкирець), башкирка;
Бельгія — бельгієць, бельгійка;
Бенгалія — бенгалець, бенгалка;
Білорусь — білорус, білоруска;
Болгарія — болгарин, болгарка;
Бразилія — бразилець, бразилійка;
Варшава — варшав'янин, варшав'янка;
Вінниця — вінничанин, вінничанка;
Волга — волжанин, волжанка;
Волинь — волинець, волинка (і волинанин, волинянка);
Голландія — голландець, голландка;
Греція — грек, гречанка (грекия);
Дагестан — дагестанець, дагестанка;
Данія — данець, данка (і датчанин, датчанка);
Індія — індієць (заст. індус), індійка (заст. індуска);
Ірак — іракець, жителька Іраку;
Іран — іранець, іранка;
Італія — італієць (заст. талієнець, тальянець), італійка (заст. таліянка, тальянка);
Камчатка — камчадал, камчадалка;
Кенія — кенієць, кенійка;
Київ — киянин, киянка;
Китай — китаєць, китаянка (не китайка!);
Кіпр — кіпрянин (кіпріот), кіпрянка (кіпріотка);
Литва — литовець, литовка;
Марокко — марокканець, марокканка;
Нідерланди — нідерландець, нідерландка (те саме, що голландець, голландка);
Німеччина — німець, німка (німкеня);
Одеса — одесит, одеситка;
Полісся — поліщук, поліщучка;
Польща — поляк, полька (полячка);
Рим — римлянин, римлянка;
Сибір — сибіряк, сибірячка;
Таллінн — талліннець, талліннка;
Угорщина — угорець (мадьяр), угорка (мадьярка);
Україна — українець, українка;
Філіппіни — філіппінець, філіппінка;
Фінікія — фінікієць, фінікійка (і фінікіянин, фінікійка);

Фінляндія — *фін, фінка* (народ, що становить основне населення Фінляндії); *фінляндець, фінляндка* (жителі Фінляндії);

Франція — *француз, французенка*;

Харків — *харків'янин, харків'янка*;

Хорватія — *хорват, хорватка*;

Чехія — *чех, чешка*;

Чилі — *чилієць, чилійка*;

Швейцарія — *швейцарець, швейцарка*;

Швеція — *швед, шведка*;

Шрі-Ланка — *шріланкієць, шріланкійка*.

Увага!

Індіанці — *індійці — індуси*.

- *Індіанець, індіанка* — загальна назва корінного населення Америки, крім ескімосів.
- *Індієць, індійка* — загальна назва всього корінного населення Індії та Пакистану.
- *Індус, індуска* — застаріла назва, те саме, що *індійці*; послідовники індуїзму, панівної в Індії релігії.

Завдання 14

Бик — *корова* — *теля*.

Цап — *коза* — *козеня*.

Кабан — *свиня* — *поросся*.

Буйвол — *буйволиця* — *буйволеня (теля)*.

Вовк — *вовчиця* — *вовченя*.

Ведмідь — *ведмедиця* — *ведмежа*.

Перепел — *перепелиця (перепілка)* — *перепеленя*.

Завдання 15

У власних назвах невідмінюваних слів іншомовного походження рід визначається за загальною назвою.

Аташе, колібри (ч. р.); *брутто, скерцо, інтерв'ю, каланхоє, ампула, інтермецо, пенсне, шосе, кепі, парі* (с. р.).

Завдання 16

Плакса, брехайло, брехло, слинько, хитрюга, ледащо, чистьоха, читака.

Завдання 17

У значенні «плазун з видовженим тілом, укритим лускою» використовуємо переважно лексему *змія*. У розумінні «казкова істота з крилами, яка наділена надзвичайною силою», «дитяча іграшка у вигляді каркаса, обтягнутого папером або тканиною, з довгою ниткою для запускання в повітря» виступає іменник *змій*. Лише це слово вживається у значенні «біблійний образ диявола, що спокусив людину в раю».

Завдання 18

Письменниця Марія Вілінська, по чоловікові Маркович (просторічне Марковичка), обрала собі псевдонім Марко Вовчок. Тому його і відмінюємо так, ніби це стосується особи сильної статі: захоплююся *оповіданнями Марка Вовчка, присвячено Маркові Вовчку*. Отже, правильним є словосполучення *біографія (твори, вулиця) Марка Вовчка*.

Завдання 19

Ні. *Швець* шие і лагодить взуття, *швачка* — кравчиня; *друкар* — той, хто працює в друкарні, а *друкар-*

ка — жінка, що працює на друкарській машинці; *машиніст* — робітник, що керує машиною; залізничник, який водить поїзди, а *машиністка* — те саме, що й друкарка; *стюард* і *стюардеса* мають спільне значення *буфетники, офіціанти на літаку (на кораблі)*; крім того *стюард* — управитель великого господарства в Англії; *стюардеса* — бортпровідниця.

Завдання 20

Аспірант — *аспірантка*, *німець* — *німкеня*, *сторож* — *сторожиха*, *дяк* — *дячиха*, *бібліотекар* — *бібліотекарка*, *бібліотекар* — *бібліотекарша*, *компаньйон* — *компаньйонка*, *акомпаніатор* — *акомпаніаторка*, *кореспондент* — *кореспондентка*. Тільки в розмовно-просторічному мовленні використовуються слова: *сторожиха, бібліотекарша, дячиха*.

ВІДПОВІДІ НА ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

I.

I.I. — 4; I.II. — 5; I.III. — 2.

II.

II.I. — 3; II.II. — 3; II.III. — 3.

III.

III.I. — 4; III.II. — 3; III.III. — 1.

— 1.

— 1.

— 5.

Використана література

1. Авраменко О.М., Чукіна В.Ф. Стилїстика сучасної української мови. Програма факультативного курсу, 10—11 клас. — К.: Грамота, 2008. — 256 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. — К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2007. — 1736 с.
3. Волкотруб Г. Практична стилїстика української мови: Навч. посіб. — Тернопіль: Підруч. і посіб., 2008. — 256 с.
4. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: Підруч. — К.: Либідь, 1992. — 248 с.
5. Практикум з української мови: система навчальних вправ і завдань для класів з поглибленим вивченням української мови / З.С.Сікорська, В.О.Шевцова, О.М.Горошкіна. — Луганськ: Знання, 2000. — 286 с.
6. Сербенська О.А., Волощак М.Й. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. — К.: ВЦ «Просвіта», 2001. — 204 с.
7. Словник іншомовних слів: 2300 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О.Пустовіт та ін.. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.
8. Сучасна українська мова. 36. вправ / За ред. О.І.Брициної. — К.: Вища шк., 1977. — 361 с.
9. Сучасна українська мова. 36. вправ / За ред. Н.М.Кучеренко. — К.: Вища шк., 1982. — 175 с.
10. Сучасна українська мова: Підруч. / О.Д.Пономарів, В.В.Різун, Л.Ю.Шевченко та ін.; За ред. О.Д.Пономаріва. — К.: Либідь, 1997. — 400 с.
11. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенко. — К.: Вища шк., 1997. — 493 с.
12. Українська мова. Практикум: Навч. посіб. / За ред. Г.О.Козачук. — К.: Вища шк., 1991. — 398 с.
13. Українська мова: Універс. довід. — Х.: ВД «Школа», 2005. — 496 с.
14. Українська мова. Тести. 5—12 класи: Посіб. / Н.В.Гуйванюк, В.Є.Бузинська та ін.; За ред. Н.В.Гуйванюк. — К.: ВЦ «Академія», 2006. — 376 с.
15. Частини мови: Навч. посіб. для підготовки до вступного тестування з української мови / За ред. О.В.Коваленко. — К.: Перун, 2006. — 135 с.